

cf și p. 51 și 61, n. 31, unde se citează *vaide de omul* (p. 12, 13 de 2 ori, p. 14, 15 de 2 ori), *vaide de preotulu* (p. 13; Hasdêu, o c, p. 51), *vaide de căsătoriu* (p. 14, Hasdeu, o c, p. 51), *vaide de cela ce* (p. 14, Hasdeu, o c, p. 15), *vaide omul cela* (p. 14, Hasdeu, o. c, p. 51—52), în vreme ce în redacția mai nouă a textului publicat de Hasdeu se găsește pretutindeni numai un *de*

DI E. Petrovici îmi comunică că în Banat se aude și acum forma *vaide dă mine* ¹⁾

N DRĂGANU

II

ai

S Pop, anchetând pentru Atlasul Lingvistic comuna Pătrova din Maramureș, a însemnat adverbul *ai*, cu înțelesul de „aici” în următoarele două propoziții *sânt ai câțva* „sânt aici câțiva”, *plîacă drept pe-ai* „pleacă drept pe-aici”. Acest *ai*, care se întrebuițează alături de *acițuca* și *ațuca* — acestea două notate și de T. Papahagi în *Gravul și Folklorul Maramureșului* (Glosar) — ar putea fi, în aceste regiuni ²⁾, o formă scurtată din *aici*. Mai probabil însă avem a face cu păstrarea lui *hic* latinesc. Avem dar în românește:

ad + *hic* > *ai*

ad + *hicce* > *arce* (*aici*)

eccu — *hic* > *aci*

eccu — *hicce* > *acice*

și *ai* se rapoartă la *arce* ca *aci* la *acice*, ca arom *auă* la dacorom *auace* (*aoace*) sau dacorom. *incod* la *incoace*.

¹⁾ Pentru repetarea lui *de* din și începî *dracul a se gîră să mă par* („opresc”) *de de țarna înfricatului scaunū* (Cod Sturdz, p. 122 și 123) cf. cele ce am scris în *Dacoromana*, III, 698—700

²⁾ Astfel de truncheri, avem în materialul cules de S. Pop din Pătrova *o fuó* (= a fost), *nu putem treș* (= trece), *o liș* (= o leacă) *dîșe pîșe*, *nu trá* (= trabă = trebue) *să dîșe*

Ciocârlan, ciocârlie

Nu e probabil ca *ciocârlan* și *ciocârlie* să fie, cum crede Șăineanu în *Dicționarul său universal* (cf și O Densușianu, *Hist d l langue roum* I 38), un derivat cu sufixul *-ârlă* de la *cioc*, căci ciocul „drept și grosior” nu-i de loc caracteristic pentru această pasăre. Ceea ce i-ar putea da numele este moțul din vârful capului. Astfel, în afară de circumscrieri ca *ciocârlie moțată*, fr *alouette huppée*, germ *Haubenlerche*, avem ital *cappellaccia* (de la *cappello* „pălărie”), span *coguhada* (din lat **cuculleata* REW. 2357), fr *cochevis* (tot în legătură cu lat *cuculla* „căiță”, cf Gamillscheg, FEW s v) etc (cf R Riegler, *Das Tier im Spiegel der Sprache*, 163). În bulgărește ciocârlia se numește *čučulga* sau *čučulaška*, de la *čučul* „moț”. Variante ale acestor forme bulgărești se întâlnesc și la Aromâni și Megleniți *čučulean* și *ču(r)čulean*. De aceea G Giuglea (DR III 1090) s'a gândit la un derivat în *-ârlă* de la *ciocă* „vârf”¹⁾.

Cred, cu Tiktin (*Dicț rom germ*), că avem a face cu un cuvânt de origine onomatopeică²⁾. Încă Cihac (II 54) comparase cuvântul românesc cu sârb *čevrljuga* (*ševrljuga*) „alouette”, *čvrljak* „sturnus” (și alte forme slave ceva mai depărtate), la care s'ar mai putea adăoga adjectivul *čevrljan* „garrulus” (în legătură cu *čevrljati* „inepte loqui”), iar din rutenește *čukurdeli* (*čukurdili* „alauda arborea” și „cristata”), care numai întâmplător amintesc cuvântul românesc *ciucur(e)* și sânt, după toată probabilitatea, onomatopee, după cum e și sinonimul românesc *chur-churou*, întrebuițat pe Someș (care, la rândul său, amintește pe ung *putyor, putyer, putyér* „ciocârlie”, cf N Drăganu, în *Dicț Acad* s v)

¹⁾ Românescul *ciocă* numai întâmplător se aseamănă cu ital *ciocca* „trochet, touffe, mèche, brin”, care pare a derivă dintr'o formă **clocca* (cf REW nr 1995), venind dintr'o regiune care redă pe *cl* prin *č*.

²⁾ Tiktin mai citează formele *skoulirken* și *skoglarken* din limbile daneză și svedeză, care însă sânt niște cuvinte compuse, înrudite cu germ *Lerche*.

Cântecul ciocârliei e foarte melodios și bogat în cadențe, încât una din cele mai înflorite melodii populare, cântată de obicei la naiu, se numește *ciocârlia*. Este deci foarte probabil că tulpina *ciocârl-*, ca și variantele slave și ungurești citate mai sus, să imite vocea pasării.

Mai e însă posibilă și o altă explicație, asupra căreia nu insist, care însă mi se pare că nu trebuie exclusă. *Ciocârlia* și *ciocârlanul* au un zbor cu totul deosebit de al altor păsări și fac impresia că se învârtesc în aer. De aceea se zice: *se învârtește ca ciocârlia* și *e ciocârlan (de beat)*, *e beat cum e ciocârlanul* sau *a prins ciocârlanul de coadă* = s'a îmbătat¹⁾ Cf și *Duce-v'ați învârtindu-vă ca ciocârlia*¹⁾ (Creangă, *Amint* 115) *Ciocârlia se dă peste cap* (Teodorescu, *Poezii pop* 380).

După cum a arătat L. Spitzer în „Archivum romanicum” 1928—XII 160, grupul consonantic *rl* se găsește în multe limbi ca simbol pentru o mișcare rotativă, astfel în rom. (*s*)*fârlă*, engl *whirl*, ital *c(h)urlo* „beat”, la care s'ar putea adăoga germ *Quirl* și — precum mă face atent G. D. Serra — familia bogată de cuvinte romanice grupată de Meyer-Lubke sub *pirl* și *birl* (Schallwort) „wirbeln” (REW. 6522 b).

Acest element onomatopeic s'a putut adăoga la o tulpină *cioc(o)*, *ciuc(c)o*, *ciucio* foarte răspândită în dialectele italiene, având înțelesul de „prost, amețit, beat”²⁾ S'ar putea ca acest *cioc-*, să fie, ca *tont* (care apare și în spaniolește) unul din multele expresii glumețe și batjocuritoare, de origine onomatopeică, pe care le găsim în toate limbile

¹⁾ Nu cred că e justă explicația dată de Marian, *Orni* I 353 acestor locuțiuni „ciocârlanul, când e frig, stă ghemuit, nu se urnește mai de fel din locul său, așa că oricine poate să-l prindă”

²⁾ Cf citatele la Fr. Schurr în „Wörter u. Sachen” 1929—XII 249—251, care crede, cu Riegler (*op cit* și „Wörter und Sachen” 1921—VII 131) că avem a face cu o întrebunțare figurată a numelui bufniței (dat după strigătul ei), de-oare-ce bufnița ziua stă nemușcată încât poate face impresia că e „beată” sau „proastă”. Altă explicație în REW nr 1995

pentru „beat”. În cazul acesta *cioc+rl* ar fi o repețire a ideilor de „beat” și „învârtire”. Adevărat că în *cioclovu*, varianta maramureșană a lui *ciocârlan*, acest *rl* nu apare complet

Cât despre sufix, *-an*, care e la noi, ca în limbile slave, calificativ, se potrivește foarte bine ca să derive numiri de animale. În cazul lui *ciocârlan* nici nu se poate spune, propriu zis, că sufixul împrumută radicalului un sens nou, ci el are mai mult funcțiunea unui instrument gramatical (formans), care permite tulpinei onomatopice să se înșire, ca substantiv, mai ușor într'una din categoriile existente de cuvinte similare. Tot așa, de la tulpini onomatopice, sânt derivate, cu sufixul *-an*, și alte numiri de animale, precum *corcodan*, *croncan*, *guzgan*, *cloțan*, *chițcan* (cf și *țopârlan*), ca de altfel și la Slavi, de la care am împrumutat sufixul (cf sârb *červljan* „garrulus” — *červljati* „inepte loqui” etc).

Cum însă *-an* e și sufix motional, formând nume de animale de sex masculin (cf *gâscan*, *curcan*, etc), între *ciocârlan* și *ciocârlie* s'a putut stabili un raport de mascul și femelă, încât în unele regiuni *ciocârlia* e considerată ca femela *ciocârlanului* și invers. În alte regiuni însă cele două cuvinte însemnează două specii diferite, masculul de la *ciocârlie* „alauda arvensis” fiind *ciocârlou*, iar femela de la *ciocârlan* „alauda cristata” fiind *ciocârlăniță* (cf. Jahresbericht-ul lui Weigand XII 152). Ar fi și cu totul neobișnuit sufixul *-ie* ca sufix motional în românește. Cred că la origine s'a zis *pasăre ciocârlie*, poate cu sensul de „pasăre învârtitoare”, și numai mai târziu, prin substantivare, *ciocârlie*, care e deci un derivat cu sufixul adjectival *-iu*, *-ie* (*-iv*, *-ivă*), de la tulpina onomatopiceică *ciocârl-*

Dacă în sârbește găsim onomasticul *Čokrljan*, purtătorul acestui nume, de loc din Timișoara, e de origine română, precum foarte bine observă *Rječnik*-ul limbii serbo-croate. *Ciocârlan* este și la noi un nume cunoscut, la origine desigur poreclă.

Rămâne să mai vorbim despre cuvântul *ciocârlie*, care are câteva înțelesuri ce nu pot fi născute prin întrebunțare figurată din numirea pasări

În graiul plutașilor, *ciocârlia* este o „nuia cu gânj la un capăt, pe care plutașii o anină în cuele de la cârmă, spre a opri pluta” („Șezătoarea II 23b/5), iar prin Țara-Oltului, *ciocârlia* e cuiul gros de lemn, ce se bagă printre craci plugului, ca să prindă potângul care leagă plugul de dricul dinainte („Țara Oltului III n-rele 17—18). În aceste sensuri se pare că avem de fapt a face cu derivate din *ciocă* „cârlig”, cu sufixul instrumental (cf DR III 832) *-ârlă*

În sfârșit *ciocârlie* mai însemnează, după Șăineanu, *Dicț univ*, „viță de vie tăiată și pusă în pământ spre a prinde rădăcini”. În această accepțiune e cu totul alt cuvânt și nu poate fi despărțit de sârb *čokrlja* „viță”.

Ciorchină, ciorcioli.

Între cele trei variante, masculinele *chiorchin* și *ciorchine* și femininul *ciorchină*, cea din urmă este cea originară, căci sufixul *-ină* e colectiv, cu aceeași funcțiune ca *-iș*, *-iște* sau *-ărie*, arătând un număr mare de lucruri de același fel aflătoare la un loc. Astfel de derivate latine sânt *caepina* „câmp de ceapă”, *napi* „câmp de napi”, *piscina* „lac cu pești, heleșteu”, *officina*, *porrina*, *rupina*, *salinae*, *pecorina* „vite cornute”, din care derivă *păcună* al nostru. Limbile romanice mai presupun derivatele **calcina* „groapă de var” (REW nr 1501), **stabilina*, de unde al nostru *stăună* „locuri cu iarbă plăcută oilor” (cf C Lăcea, DR II 624—625); o astfel de formație poate să fie și *alvina* (>*albină*) cu vechiul înțeles de „stup”. În limbile surori avem sard (log) *codina* „loc arid plin de pietre” (cos, cotem), span. *neblina* „negură (deasă)” și a Formații românești sânt; *stupină* și *vrezuină* (desvoltat ca *păcună*, cf. *Zur Rekon-*

struktion des Urrumänischen, 42), *hoitină* „carne multă”¹⁾, *șestină* „loc neted” (Pașca, *Glosar*) dintr’un *șest*=șes, apoi în compoziție cu alte sufixe: *bobiștină* „bobiște”, *câne-piștină* „cănepiște”, *gunoiștină* „gunoiște”, *ierbotină* și *ierbotăcină* „ierbărie”. La Aromâni avem *ripidină*¹⁾ și *ară-pădzină*, *arăpadzina* „prăpastie” (cf. în Banat: *repedzina* la Hodoș, *Poezi pop* 170 și etimologia propusă de G. Giuglea, DR IV 381), *cupăcină* „pădure de stejari mici”, *fucurină* „locul unde arde focul”, *pluină* „timp ploios”, *uină* „oi multe”

Înțelesul lui *ciorchină* este prin excelență colectiv, strugurele²⁾ constând dintr’un număr mare de boabe. Tot astfel, germ *Traube* (înrudit cu fr *trop*, *troupe*, *troupeau* cf. REW nr 8938) avea la început, precum îmi atrage atenția C. Lacea, sensul colectiv de „mulțime” (cf. Kluge-EWD s. v). În radicalul cuvântului va trebui să căutăm deci un cuvânt care ar putea însemna „boabă”.

¹⁾ Dacă dentalele precedente nu apar totdeauna alterate, cauza este că, peste lat *-inus*, și *-ina* s’a suprapus sufixul slav, care avea de multe ori aceleași funcțiuni. Astfel, cu înțeles colectiv—local, avem paleosl drugŭ—*družina* „tovărășie”, gradŭ—*gradina* (> *grădina*), bulg raven—*ravnina* (rus *ravnina*) „câmpie, șes”, *planina*=germ „Gebirge”, ruda—*rudina* „loc cu minerale”, (compus cu *-iște*, ca la noi) bulg *bivo-štină* „ciurdă de bivoli”, sârb živ—*živina* „vietate” (> *ivina*), rus *eževina* „cuib de arici”, *molodjatina* „tineret”. Un sufix *-ină*, care nu altera dentalele precedente putea fi detașat mai ales din cazuri ca paleosl *blatina* „baltă”> *baltina*

²⁾ Originea lui *strugur(e)* e necunoscută. Pe lângă etimologiile din latinește (**uvula*, din slavonește (*strugati* „a struji”,), din grecește (τρογγή „fructe, cules”), s din germană **Prübilō* propuse până acum, cea mai plauzibilă e cea care pornește de la lat *uva*, sau, mai bine zis, de la diminutivul **uvula*, care ar explica prefacerea lui *v* în *g* înainte de *u*, ca în *ſag(ur)*, *negurd*, *rug(u)* și în opoziție cu amuțirea lui înainte de *a* (arom *auă*). În partea dintâiu a cuvântului am putea avea a face cu *stur* (<*stylus*) „țurțur de ghuță s de funingine”, *stură* „promoroacă, chicură”. Tertium comparationis ar fi „mănunchiu care atârână”. Un compus din ambele cuvinte contaminate în felul lui *cocobarză* (<*cocor*+*barză*) ar fi putut da **sturugură*, cu sincoparea obișnuită a lui *u* protomic, **strugură*, iar cu un singular nou din mult mai des întrebunțatul plural *struguri* (de felul lui *un foarfec(e)* din fem *foarfeci*) un *strugur(e)*.

Acest radical cred că e lat *circulus*, sau, mai exact, *circlus* (formă atestată, cf. Dicț. lui Georges), păstrat în dialectul aromân ca *fecl'u* „cerc”, pe când noi avem sau *cerc*, sau diminutivul *cerceț*, acesta cu înțelesul special de „boucle d'oreille”. Cum însă în latinește *-ellus* s'a substituit lui *-ulus* (cf. *catulus*—*catellus*) fără modificare de sens, e foarte posibil ca și *circlus* să fi avut înțelesul de „cerculeț ʼ purtat de femei în urechi” și apoi „cercel” (de orice formă)

Cu cerceii au putut fi asemănațe boabele care atârnă de cotor, formând un ciucure, sau struguru ce atârnă de vița de vie, încât un **circlina* ar corespunde și din punct de vedere semantic și morfologic lui *ciorchină* românesc. Din punct de vedere formal, am așteptă **cerchină*, dar schimbul între vocalele palatale și cele labiale după consoantele *ș* (*ž*) și *ț* (*č*), rostite cu țuguerea buzelor, este un fenomen destul de cunoscut nu numai în limba noastră, ci și în alte limbi, dintre cele învecinate nouă, mai ales la Ruși („în poziție tare”, d. ex. *čėkanie*, *čėlnũ*, *čėlũ*, *čėpũ*, *čėrnyr*, *čėrtũ*, etc.) și la Unguri (cf. *csocs-*, csemelit *csomelyet*, csemete. *csomota*, csempe — *becsompul*, csempel(y)odık — *csompolyodık*, csend- *csond-*, cseng- *csong-*, csenger *csongor*, etc.) În rusește *čerpakũ* devine *čorpakũ*, care apare la Unguri ca *cserpák* și *csorpák*, iar la noi ca *ciorpac*. Alte câteva exemple românești: *cesvârtă* și *ciosvârtă* slav *čersati*—*cioarsă*, *cercevea* și *ciorcivea* și *giurgivea*, *cerdac* și *ciordac* (în Banat), *cesvârtă-ciosvârtă*, *șipot*—*șopti*, *îngemânărat* și *îngumânărat* (în Vâlcea), invers *ciob* și *cib*, *cioc* și *cic*, *ciobotă* și *cibotă*, *ciun* și (de obicei) *cin*, *ciopli* și *cepli*. Acest schimb nu se găsește, precum s'ar putea deduce din exemplele citate, numai în împrumuturi mai mult sau mai puțin recente și de mică extensiune, ci și în cuvinte vechi. Astfel numai întâmplător ne e atestată, alături de obicnutil *ciucure*, forma veche *ciur*, din lat *ciccum* (cf. *Studiu istroromâne* II, p. 226), destul de răspândită e forma *čureașă* în loc de *cereașă* (*ci-re-așă*). În colecția de *Poezii populare* din Maramureș publicată pe Bud, e atestat chiar *ciurcel* în loc de *cercel*. O formă

ciorciol o găsim într'un dublet, interesant și pentru dezvoltarea semantică suferită de acest cuvânt în călătoria ce a făcut-o de la noi la Unguri și înapoi, de la ei la noi

Ungurescul *csercselye* (cu variantele *csercseje*, *csorcselye*, *csorcse*), împrumutat de la noi, are, pe lângă sensul de „cercel (de aramă)”, și înțelesul figurat de „crescătură, atârnată sub bărbia s. grumazii caprelor, oilor s. porcilor” (cf Pușcariu, Etym Wb nr 343, Gombocz-Melich, MEȘz). Cuvântul unguresc — întrebuințat numai prin Ardeal — a intrat la rândul său iarăși în românește și anume în două regiuni diferite: pe de o parte în vest (Munții Apuseni) și sudvest (Banat), pe de alta în nord-est (Bucovina, Moldova), suferind câteva dezvoltări semantice remarcabile, și dând naștere unor derivate interesante

Înțelesul de „cercel” nu s'a păstrat, ci numai cel de „atârnată”. Subt forma *ciorciol* îl atestă Novacovicu între „Cuvintele bănățene”, traducându-l prin „multe fructe aplecate în jos”, sinonim cu „țigrie”. Avem dar o analogie isbitoare cu dezvoltarea semantică de la **circlina* la *ciorchină*. Din Țara-Hațegului atestă, cu semnul de „țurțur”, Ar. Densușianu în Revista critică-literară III, un *ciorcioloș*, format, probabil, după cuvinte ca *boboloș*, *gogoloș* ș. a.¹⁾ Acest cuvânt se aude și în Munții Apuseni, unde, după o comunicare a lui Șt Pașca din Crișcior, are sensul special de „țurțur de noroiu, bucăți de murdărie care atâră pe animale (mai ales pe armul dinapoi)”. Acest înțeles, apropiat de cel figurat din ungurește, formează puntea de trecere la sensul de „a murdări (probabil: umplându-se cu bucăți de noroiu)” pe care-l are în Bucovina verbul *a ciorcioli*, întrebuințat în Straja și explicat de A Tomiac prin „a mănji, a tăvăli”. În literatură acest cuvânt nu a intrat. Numai T. Speranția îl întrebuințează într'o anecdotă populară, publicată mai întâu în Contemporanul (vol. III, 261), unde e vorba de unul care varsă budăiul cu smântână

¹⁾ Pascu, *Sufixele*, 342 crede că *ciorcioloș* s'a dezvoltat din **ciorcioroș* iar acesta ar fi un derivat din *țurțur*

„Și se umple . , de se duce *ciorciolit*, De credea că dintr’o oală cu smântână a fost ieșit”

Probabil că și cuvântul *ciurciulată*, cu sensul de „frumoasă”, atestat în *Glosarul* lui Viciu, din Șomfalău în Târnava-mică, a însemnat la început „gătită cu cercei” și e un derivat din ung *csercselye*

Ciosvârtă

Se știe de mult (cf Cihac II 387, Tiktin, DRG) că *ciosvârtă* (cu variantele formale *ciosvârte*, *ciozvârtă*, *cesvârtă*, *cesvârtă*, *cezvârtă*, *cesvârte*, *ciozvârte*, *ciozvârtă*, *cesfârte*, *ciosvâtră*, *ciovâstră*, cf *Dicț Acad*) derivă slav. *četvrŭtŭ*. Neexplicate au rămas formele cu *s* în silaba dintâiu, alături de cele ce se apropie de forma etimologică *cetvârtă* (cf. și *ciovârtă*, *ciovârte*, *ciofârtă* și — cu *r* propagat → *ciorvârtă*, cf *Dicț Acad*)

Cred că avem a face cu o contaminare, întâmplată însă pe teren slav, a lui *četvrŭtŭ* cu *čestŭ* „parte”, din care a rezultat un **čestvrŭtŭ*, rom *ces(t)vârtă* > *ceosvârtă*. Adevărat că la nici unul din popoarele slave învecinate nu avem o astfel de formă contaminată, aceasta însă nu împiedecă de a admite că ea a existat la Slavii înghițiți de poporul român

Într’adevăr, o contaminare a cuvântului care însemnează „pătrar” și apoi „bucată mare dintr’o vită tăiată”, cu vorba care însemnează „parte”, nu este numai ușor de admis, ci ea s’a întâmplat și în cuvântul românesc *cioparte* (cu verbul *ciopârți*), pe care C. Lăcea l-a explicat just în *Dicționarul Academiei* ca *ciopată* „bucată mare”, din ung *csapat*, și *parte*

covârși, fârfoiu (forfoiu, inforfoiat)

Legătura etimologică a verbului *covârși* cu *vârș* (la origine *vârș*) a văzut-o bine Cihac II 448—449, care citează forme slave ca ceh *vršiti* „combler (la mesure)”, pol *użwrszót-*

„combler”, destul de elocvente pentru dezvoltarea semantică¹⁾ Ceea ce l-a împiedecat pe Tiktin (în *Dicț rom-germ.* s. v) să admită apropierea etimologică atât de ademenitoare făcută de Cihac, e faptul că un *co-* nu există ca prefix viu în limba română, deci combinarea lui cu un cuvânt de origine slavă e ceva cu totul neobiceiuit Dar în cazul acesta nu e vorba de un verb compus cu un preverb *co-*, ci de locuțiunea adverbială *cu vârș*, de la care s'a derivat verbul *covârși*, cu morfonemul *f(h)* —ș despre care am vorbit în acest volum la pag 221, și cu trecerea lui *u* proton în *o* ca în *cuperi* > *coperi*, *cuprinde* > *coprinde*, etc Numărul astorfel de verbe, care sintetizează oarecum o circumscriere ne-comodă, e destul de mare în românește, de ex. *ațunda* = a da a (=la) *f u n d* (cf lat *adunare* < *ad unum*), *aminti* = a aduce a-m i n t e, *îndoi* = a împătura î n d o uă, *înșosi* = a apăsa î n j o s, etc (cf DR IV 690), *deosebi* = a pune d e o s e b i, *dedulci* = a mânca d e d u l c e, *perânda* = a trece p e r â n d, *suvintra* = a tunde s u (=subt) v i n t r e (=pân-tece) etc Cât despre raportul lui *cu vârș* = fr „comble” cu *covârși* = fr „combler”, ea reiese bunăoară lămurit din următorul exemplu din *Halmaua* lui Gorjan (II 81) Obicinuește să scrie *cu vârș* sau *cu covârșiri* spre fală și laudă Cf și Plopi cu umbră mare și *cu vârșurile* nalte, peste munți *covârșitoare* Konaki, *Poezu* 250

De obicei azi nu se zice numai *cu vârș*, ci se mai adaugă un *și îndesat*, spre a arăta o măsură covârșitoare Imaginea e luată de la făină, care, turnată cu vârș, poate fi și îndesată în măsură. Pe la Brașov se zice *cu fârșoiu* (de ex *toate le face cu fârșoiu* = în mod exagerat, *mincună cu fârșoiu* = cu coarne, mare), care prin Banat se rostește (cu asimilare vocalică) *forșoiu* (cf *Dicț Acad*), de unde și de-

¹⁾ Iată și câteva exemple, care arată legătura intimă de sens între *a covârși* și între *vârș* Au zis ei (=mării) Până aicea să vii și să nu *covârșești* (=să nu treci peste aceste locuri) Biblia (1688) 379 Dar mci una (=cumară) n'au nemerit casa Craiului, ce o *covârșea pe de-asupra* (=trecea peste ea) Let II 165 2 Rădulescu-Codin, în Glosarul la *Ingeru Românului*, îl glosează pe *a covârși* prin „a pune vârș”

rivatul *înporfoiat* „exagerat” (*ibid*) De sigur că acest *fârforu* este un augmentativ în *-oru* din *vârŃ*, cu asimilarea lui *v-f* în *f-f* Asemenea cazuri de asimilare a afonicei inițiale față de fonica din silaba următoare, sau invers, se mai găsesc, deși nu prea des, astfel în *daeda* în loc de *taeda* (>*zadă*) sau în *bobotează* <*aŃăbotează*

Apropierea lui *covârși* de lat *conversus* (din *converto* „în-torc” sau din *converro* „mătur la un loc”), făcută, cu rezerve, de Tiktin (*DicŃ rom-germ*) e tot atât de puțin convingătoare, ca și derivarea dintr’un inexistent **kuršiti* slav, făcută de Skok (cf DR III 835).

Curcubeu.

Alături de multele explicații date până acum cuvântului *curcubeu* — cf în urmă V Bogrea în DR IV 805 și G Giulea RF II 49—54 — fie-mi permis să propun și eu una, care face parte din categoria etimologiilor ce nu pot fi nici respinse a limine, dar nici documentate în de ajuns

Asupra lui *arcus bibit* „arcul care bea (din mare)”, ca numire a curcubeului, nu e nevoie să insist. În astfel de numiri care fac apel direct la fantazie, se întâmplă adesea că metafora ce stă la bază expresiei figurate să fie dezvoltată prin interpretări ulterioare și prin înlocuirea elementelor de compoziție Aceasta cu deosebire în locuțiunile care se pretează la evoluții de natură glumeață Astfel vedem cum în *beat tun*, cuvântul metaforic „tun” a fost înlocuit prin „Krupp”, vestitul fabricant de tunuri, rezultând un *beat crupŃ*. Cred că și expresia *om cu scaun la cap* (sau *la munte*) s’a născut prin interpretarea lui *om așezat* (cum 1 se zice românește unui om liniștit și chibzuit) ca „om care șade pe scaun” Din *a lua la trei parale* s’a născut expresia glumeață *a lua la trei păzește*, cu o înlocuire îndrăznească a cuvântului din urmă, la care va fi jucat un rol inițială comună *Ń*. Deci n’ar fi imposibil, ca *arcus*, din expresia glumeață *arcus bibit*, să fi fost înlocuit prin *circus*.

Un **circus bibit* putea să se schimbe în **curcus bibit* în urma cunoscutului fenomen de asimilare vocalică ce a schimbat pe *alecer* în *alacer*, pe *antis* în *anatis*, poate și pe *pasar* în *pasar* (cf. Sommer, *Lat. Laut u Formenlehre* § 75 și DR III 395), pe *cicuta* în *cucuta*, pe *Delmatra* în *Dalmatia*, pe *secundus* în *sucundus* (CIL, III 8552 > serbo-cr. *šukun* „bunic”. P. Skok, ZRPL, XLVI 402) și *Casopis pro moderni fil* 1929—XV 269), pe *gigantem* în *gagantem*, pe *silvaticus* în *salvaticus*, pe *secordem* în *socordem*, pe *bitumen* în *butumen* etc (cf. numeroase alte exemple la Stolz-Schmalz, *Lat. Gramm.* 5, p. 95—96), poate și în *gurgitem* > **gurgutem*, despre care va fi vorba mai la vale (p. 320)

S'ar putea obiecta că într'un cuvânt compus, ale cărui elemente de compoziție sânt înțelese, e greu de presupus ca un „accident general”, ca asimilarea vocalică, să întunece raportul etimologic original. Dar în lingvistică nu e nimic de presupus a priori. Observația atentă a graiului omenesc ne arată că multe fenomene se ivesc altfel decât ne-am aștepta. Astfel metateza în *fârtat* sau *bârneț* se ivește, tulburând raportul etimologic cu *frate* și *brâu*, fără ca să putem presupune de ce în zeci de alte cazuri analoage, ea nu s'a produs. În Brașov în loc de *a se rățoi* „a se durzului (ca 'un rățoiu)”, se zice, *a se roțai*, deși ne-am fi așteptat ca legătura etimologică cu *rățoru* să fi împiedecat metateza vocalică¹⁾.

Desvoltarea lui *bibit* în *-*béut* > rom. *-beu* este, după cele arătate mai întâiu de Fr. Schurr în *Mitterlungen des*

¹⁾ Am insistat asupra acestui punct fiindcă în *Grav și Suflet* 1930 — IV, 390 O. Densusianu respinge etimologia lui G. Guglea *stingher* < *singularius* pe motiv că dacă *singulus* a devenit *singur*, și derivatul acestuia, *singularius*, ar fi trebuit să se desvolte în **singurar*. Lăsând la o parte faptul că cele două forme aveau accent diferit, mă întreb dacă într'adevăr existența lui *singur* ne silește să renunțăm la *singularius* < *stingher*? Nu cred. Și că Densusianu însuși n'o crede, în alte cazuri, se vede din aceea că el propune pentru același cuvânt etimologia **extravugularius*, deși faptul că *jugum* a dat *jug* ne-ar face să așteptăm ca j din **jugularius* să fi dat ž.

rum. Instituts a. d. Univ. Wien 54—55 și completate de mine mai în urmă în DR. IV 706—707, regulată, încât nu trebuie să presupunem un *-*bibus*. Dacă în conjugarea verbală, avem, în persoana 3 a indicativului prezent, *bea*, acesta nu este urmașul direct al lui *bibit*, precum se crede în de obște, ci forma **beu*, fund omonimă cu persoana I, rezultată din *bibo*, și fund cu totul neobicinuită în sistemul de conjugare românesc, a fost înlocuită cu o formă orientată după verbe ca *ia* < *levat*.

înfemeiat

În colecția de *Cimilituri* a lui A. Gorovei, cetim următoarea ghicitoare despre usturoiu: *Alb, înfemeiat, ce-i?* Aici usturoiul cu „căței” lui e asemănat cu un om cu mulți copii, cu familie numeroasă și deci în acest *înfemeiat* se păstrează încă înțelesul vechiu de „familie, copii” a lui *femeie* (<lat. familia), ca în literatura veche și ca la Aromâni (cf Candrea-Densusianu, *Dicț. etim.* no 575 și *Dicț. Acad.* sub *femeie, femeiat*).

îngurzi, îngurga, suf -uș și -ușor

În *Dicționarul Academiei* găsim acum o informație destul de bogată — completată pe baza comunicărilor primite de la membrii corespondenți ai Muzeului Limbei Române— asupra sensului cuvintelor *îngurzi* și *îngurga*. Tot acolo am încercat să arăt și dezvoltarea semantică a celor două verbe, care se poate rezuma pe scurt astfel.

îngurzi, cu variantele *îngorzi* și *îngruzi* (metateză) e cunoscut în cele mai multe regiuni cu sensul special de: 1° „A confecționa, din pielea udă, opincile, dându-le forma piciorului, prin încrețirea (cu o curelușă) a marginilor și prin formarea gurguiului” 2° Prin analogie s’a zis *îngurzi* și pentru „a coase în mod provizoriu gaura (ruptura) dintr’un sac sau dintr’o albitură, pentru ca să nu

se verse conținutul din sac sau să nu fie prea bătătoare la ochi ruptura”. 3° Prin extensiune, *îngurzi* a ajuns să însemneze și „a face crețe, a boți, a încreți, a strânge pe margini” (de ex cămășile, cioarecii, pânza, pânura, ochiurile de la marginele plasei sau volocului etc) 4°. Pe alocuri se zice că *se îngurzesc* și despre fetele care din cochetărie își strâng buzele, ținându-le în formă de gurgui 5° În sfârșit, „când grăunțele (de porumb) încep să se ivească pe ciocan, se zice că porumbul urzește sau *îngurzește*”. Imaginea e tot a unei suprafețe încrețite, dar se pare că la acest sens din urmă s’a ajuns și printr’o apropiere etimologică ulterioară de sinonimul *urzi*

Restrâns asupra unui teritoriu limitat din nord-estul Transilvaniei, *a îngurga* are următoarele sensuri a) ca verb reflexiv. 1°. A se împreuna, a se încărdăși, a se înhăita, a se asocia, a se întovărăși 2°. A se innădi, a se îngurului, a intra în legături de dragoste cu cineva, fără să te mai poți descurca 3° A se încurca într’o afacere —b) ca verb transitiv 4° A face ceva de mântuială, fără pricepere, fără rânduială, rău, în mod provizoriu 5° A îndruga verzi și uscate, a înșira lucruri fără înțeles 6°. A ocoli adevărul 7° A încălci, a încăiera

Ordinea în care au fost date înțelesurile lui *îngurga* în *Dicționarul Academiei* indică și felul cum s’au dezvoltat unul din altul Numai între înțelesul 3 și 4 e, la aparență, o săritură De fapt însă, de la reflexivul „a se încurca” avem mai întâiu transitivul „a încurca” și apoi „a încurca lucrurile, a le face fără rânduială”. Unii dintre corespondenții Muzeului au chiar impresia că *îngurga* nu-1 decât o variantă formală a lui *încurca* În această accepțiune, *îngurga* se atinge cu *îngurzi* 2° și mai ales cu opusul său, *dezgurzi*, care însemnează „a descoase opinca” (*Revista crit-lit* III 122) și, prin extensiune, „a descurca ceva încurcat” (ibid), „a descâlci” (în Banat, după o comunicare a lui A Coca).

În *Dicționarul Academiei* cele două verbe sânt aduse în legătură cu lat *gurges* Etimologiile acestea cer câteva lămuriri mai ample decât puteau fi date în spațiul re-

strâns de care dispuneam la Dicționar și pun câteva probleme interesante, mai ales din punct de vedere derivativ

În ceea ce privește partea semantică, spre a explica pe *îngurga*, m'am referit la analogia verbului *îngurlui* (*îngârlui*), care, după explicarea convingătoare a lui Th Capidan (*Dacoromania* IV 809) corespunde bulg. *zagzrluvam se* „mă iau de gât cu cineva, mă îmbrățîșez”. Din înțelesul de „a se lua de gât cu cineva” s'a născut cel de „a se înhăita, întovărăși, încărdăși, innădi cu cineva”, sens pe care-l are și *îngurlui* și *îngurga*. Precum *îngurlui*, sau, mai exact, bulg. *zagzrluvam* e un derivat din *gərlo* „gâtlej, faringe, gât”, tot așa *îngurga* ar putea fi un derivat din lat. *gurges*, care în limbile romanice are același sens (v.-ital. *gorga* „gâtlej”, franc. *gorge* etc cf Meyer-Lubke, REW. n. 3921) Asemănarea formală între cele două verbe românești, aproape sinonime, se explică prin faptul că lat. *gurges* și slavul *gərlo* sînt înrudite și ele (cf Walde, LEW² p. 356) Nu se poate însă explica *îngurga* ca o variantă românească a lui *îngurlui*, cel mult s'ar putea ca forma *îngurlui*, din *îngârlui*, să datoreze pe al său *u* (care însă poate fi explicat și prin asimilare față de *u* următor) lui *îngurga*.

Cu privire la legătura etimologică a lui *îngurzi* cu *gurges*, ea mi-a fost sugerată de o observație a lui Gh. Kirileanu, care, explicând sensul cuvîntului („a încreți opincile spre a le da forma de încălțăminte”), adaugă „poate de la *gurgurul* opincei vine cuvîntul”. Simțul lingvistic al eminentului glosator al lui Creangă cred că ne-a indicat calea cea adevărată¹⁾

¹⁾ O Densușianu credea odinioară (*Histoire de la langue roum* I 166) că *îngurzi* ar fi un lat. **îngurdire* (derivat din *gurdus*), pe care-l asemăna cu abruzz. *ngurda* și fr. *engourdir*. Greutățile semantice — căci lat. *gurdus* însemna „prost, nătăflete” — nu a încercat să le explice, și din cauza lor se pare că a și părăsit etimologia aceasta, pe care n'o mai reproduce în *Dicționarul etimologic* scris în colaborare cu I. A. Candrea. Tiktin, în *Dicționarul său român-german* crede că sensul cuvîntului românesc n'ar fi prea depărtat de cel românesc, sau mai exact de cel de „țepăn”, pe care-l are franc. *gourd*. Mărturisesc însă că nu văd legă-

În ceea ce privește derivarea celor două verbe românești, ne-am aștepta ca verbul format din *gurges*, *-itis* să fie *ingurgitare*, atestat chiar în latinește și pătruns, ca neologism, și în limba noastră (*ingurgita*). Dar alături de *gurges*, *-itis* e atestat în latinește un *gurga*, din care derivă forme romanice ca v -it *gorga*, prov. *gorga*, pe când altele presupun un *gurgus* (REW. 3923) Verbul derivat din aceste forme trebuia să fie **ingurgare*

Alături de acestea, trebuie să fi existat și un **gurgutare*, care stă la baza românescului *a se gurguța*, cu sensul de „a se făli, a se mândri”, la origine „a se înălța, a se cocoța”, ca și *a se gurguia*¹⁾, derivat dintr'un **gurgutria* care se continuă în it *gorgozza*, fr *gargousse* (REW nr 3924). Tiktin (*Dicț rom -germ*) observă just că *gurguța* se rapoartă la *gurguia*, ca verbul *cocoța* la *cucua*, sau ca lat *cucutrum* la sinonimul sau *cucullus* ori, mai exact, la *cucul(l)io* (REW. nr 2358), **cucul(l)rum*, de unde al nostru *cucuru* Raportul între sufixele latine ale acestor cuvinte este neclar și nu știm întru cât *-utrum*, *-utria* din *cucutrum* și **gurgutria* stă în legătură cu *-ucium*, *-ucia*, care se admit la baza diminutivelor romanice rom. *-uș*, ital *-ozzo* etc În **gurgutria* s'ar putea însă să avem a face cu un derivat în *-ia* din tulpina **gurgut-*, rezultând prin asimilare vocalică din *gurgut-* ca în cazurile citate mai nainte Din acest **gurgutria* (în loc de **gurgitria*), raportat la *gurga*, s'a putut extrage un sufix *-utria*, cu care să se fi format și *cucutrum*

Un derivat în *-ia* sau *-ium* trebuie să fi existat și de la simplul *gurga* sau *gurgus* A Zauner (*Rom. Forschungen* XIV 429), plecând de la constatarea că în v -picardă și

tura de înțeles între *a îngurzi* și „a înțepenii”, precum nu înțeleg nici ce asemănare poate fi între cuvântul românesc, chiar în forma metatezată *ingruzî* (întrebuințată de Creangă și atestată și din Bucovina), și paleosl. *graziti* (rus *graziti*, ceh *hronziti*)=germ „sinken machen”, citat tot de Tiktin

¹⁾ *Dicț Acad* II 329 seamănă sensul acestuia și cu fr *rengorger*, germ *sich brusten*

v-normană nu există o formă **gorgue*, crede că fr *gorge* derivă dintr'o formă *gurgia*. Tot o formă derivată cu *-ia* trebuie admisă pentru ital *gorgia* și catal portg *gorça*, care cu greu vor fi, cum crede Meyer-Lubke (REW nr 3921), împrumutate din franțuzește.

Derivatul cu suf. *-ia* sau *-ium* ar fi dat în românește **gurz*, întocmai cum *axungia* și *Sanctus Georgius* a dat *osânză* și *Sângeorz*. Această tulpină iotacizată nu se păstrează numai în verbul *îngurzi* ci și în derivatul *gurzuu*, care, prin unele părți ale Ardealului, înseamnă „vârful opincii” și e deci sinonim cu *gurguu*¹⁾, care, la rândul lui, e lat. *gurgulio*, sau mai exact **gurgulum*.

În latinește *gurges* și familia sa înseamnă pe de o parte „vârtej, sorb, ochiu (în apă), genune, abis” (*gurges, gurga*), pe de altă parte „gâtlej, beregată” (*gurgulio*). Amândouă aceste sensuri, care se găsesc și în limbile romanice, se reduc la unul singur (cf bulg *gъrlo* „gâtlej, gât” > rom *gârlă*), care la origine imită g â l g â t u l apei în vârtej sau când o înghiți. Însăși structura tulpinei are reduplicarea incompletă GUR-G(UR) caracteristică pentru onomatopee (cf *bomb-us, balb-us*²⁾) etc DR I 91—92). În limbile romanice această tulpină GURG- s'a amestecat cu altă tulpină onomatopeică, GARG-, care imită gargarisirea și gâlgăitul (REW. nr 3685), variante ca *gârgou*=*gurgou* „gura ulciorului” arată și la noi acest amestec

La noi nu s'a păstrat nici sensul „vârtej” nici cel de „beregată”, dar avem, la *gurguu*, din vechime (căci îl întâlnim și la Aromâni) pe cel figurat de „gât” al unui ulcior. Ideea „suptului” a format puntea de trecere la sensul mult mai răspândit de „sfârcul țâței”, dar nu e exclus ca sfârcul țâței să fi deșteptat și imaginea de loc de unde iese laptele ca dintr'un izvor gâlgăitor

¹⁾ În Dicționarul Academiei (s v g u r g u u) explicam această formă ca o contaminare între *gurguu* și *îngurzi*

²⁾ Cf Stolz-Schmalz, *Lat Gramm.* p 246, unde se citează și alte cazuri de asemenea „gebrosene Reduplication”

Din sensul de „sfârcul țâței” s'a dezvoltat cel de „vârf”, însă un vârf mai mult sau mai puțin rotunjit, ca sânul femei. Din acest înțeles s'a dezvoltat, la noi, cel de „deal”, iar la Aromâni cel de „boț, bulgăre”, cu derivatul *gurgulat* și *gurgul-itos* „rotund”

Cu sfârcul țâței a fost asemănat, la noi, și gurgurul opincei (numit în alte părți „nas” sau „moț”) Reproduc trei fotografii¹⁾ reprezentând două tipuri de opinci, pe de o parte tipul din Sălhiștea Maramureșului (fig 1) și din Drăguș în

Fig 1 — Opinci din Sălhiștea (Maramureș)

jud Făgăraș (fig 2), cu *gurgurul* țuguat și cu marginile *îngurzite*, pe de altă parte cele din Țara Hațegului (fig 3), făcând *îngurzituri* — nici cuvântul *îngurzi* nu pare a fi cunoscut în aceste regiuni — în schimb însă cu *gurgurul* foarte mare și adus în formă de cioc de gondolă. Forma cea mai veche pare a fi la noi cea *îngurzită*, pe când opinca din jud Hunedoara și din Banat, legată cu curele peste picior, pare a fi importată din nord-vestul Peninsulei Balcanice²⁾

¹⁾ Datoresc clișeele d-lui R. Vuia, directorul Muzeului etnografic din Cluj, care cu amabilitatea sa cunoscută mi-a pus la dispoziție aceste fotografii din bogata sa colecție de porturi din toate regiunile românești

²⁾ Cf. Fr. Nopcsa, *Albumen Bauten, Trachten*, etc p. 206—208

Aceste ilustrații pun în evidență, mai bine decât ar putea-o

Fig 2 — Opinci din Drăguș în jud Făgăraș

Fig 3 — Opinci din Cerbăl, Regiunea Pădurenilor din jud Hunedoara

face o descriere, înrudirea semantică reală între *gurguruu* și *îngurzi*

21*

În familia lui *gurges* latin mai este un cuvânt care merită a fi relevat. E *gurgustum* și diminutivul acestuia *gurgustiolum*, cu sensul de „cârciumă mică”. Acest înțeles este de sigur figurat. Precum în Iași o faimoasă cârciumă se numește „B o r t a rece” și la Brașov, alta „G a u r a dulce” (germ *Zum sussen Loch*), tot așa s’a întrebunțat termenul de „gâtlej” pentru un local strânt, un fel de „gârlăciu”, în care se putea „înghiți” băutura. Că de fapt înțelesul original era cel de „gâtlej” reiese pe de o parte din glosa *gurgustum gutturem*, citată de Meyer-Lubke REW. nr 3923, pe de altă parte din sardul (log) *urgustolu* „gât”, care continuă pe *gurgustolum* (*ibid.*).

Dacă *gurgustum*, sau o formă feminină **gurgustia* (corespunzând lui *gurga*=*gurges*), s’ar fi păstrat în românește, ar trebui să avem **gurgușă*. Oare acest cuvânt, care însemna, precum am văzut, „gât”, n’ar fi trebuit să se simtă ca un fel de compus pleonastic din *gură* — care și el avea la început la noi sensul francezului „geule” (cf. *Dicț Acad.*) — și din *gușă*, cuvânt care, în unele regiuni (bunăoară în Banat) însemnează și azi „gât”, ca la Aromâni, Megleniți (și Albanezi). Dacă *gușă* al nostru e însă, precum se crede în deobște, urmașul lui *geusiae* „gingu”, coexistența unui **gurgușă* ar explica poate mai bine vocalismul cuvântului¹⁾ Nu trebuie să uităm că ital. *gozzo* — corespondentul lui „gușă” al nostru — e considerat ca o scurtare din *gorgozza* > **gurgustia* (REW. nr 3924).

Deosebit de interesant e însă sufixul lui *gurgustum*, pe care Walde îl credeă (în prima ediție a *Dicționarului* său

¹⁾ După Meyer-Lubke (*Literaturblatt* 1910, —XXXI col 282)—care se referă la materialul strâns de Zupitza în *Zeitschrift f keltische Phil* III 591—pe vremea când acest cuvânt atestat la Marcellus a fost împrumutat din limba Galilor, *eu* era pe cale a deveni *ou* și apoi *o* și *u* Skok, *Archivum romanicum*, VIII 1/2, 155, crede că *eu* nefiind obicinuit în limba latină a fost înlocuit prin *au* (ital *gogio*) sau *u* (rom *gușă*). Pentru corespondentele românești ale lui *geusiae*, cf al meu *Etym Wb* no 747 (cu indicația bibliografiei) și Meyer-Lubke, REW nr 3750. Candrea și Densusianu nu au primit cuvântul în al lor *Dicț etim*, dovadă că nu consideră sigură etimologia

etimologic mai puțin convins decât în a doua), orientat după *angustus* (respingând altă părere, care îl considera contaminat cu vulgarul *ustium*=*ostium*) Raportul între sufixele din *gurgustum* și *angustus* nu e clar. Se pare însă că sufixul *-tus* care la origine se adăoga la nume, formând adjective ca *ius-tus*, *robus-tus* (robur < robus), *vetus-tus*, *funes-tus* (din funus, funeris) etc a fost analizat ca *-ustus*, *-estus*, căci îl vedem apăiând și în cazuri ca *angustus* și *angustus* raportate direct la *augeo* și *ango*. *Angustus* se compară cu substantivul *angor*, ca *arbustus*, *-a*, *-um* „sădit cu copaci” la *arbor* (< *arbos*). Dar alături de adjectivul *arbustus* există și un substantiv *arbustum* (derivat ca *filic-tum* „loc acoperit cu feregă”, *carec-tum* „loc acoperit cu planta carex”¹⁾ cu sensul de „tufiș”. *Arbust* era deci, la origine, un colectiv, cum este și românescul „tufiș”; numai mai târziu, s’a putut simți ca un diminutiv de la *arbor*, „tufa” fiind considerată ca un arbore mic. Ca în atâtea alte cazuri, s’a putut ivi și un sufix derivat cu *-eus*, *-ius*, încât alături de *arb-ustum* să avem un *gurg-ustum*, cu diminutivul *gurgustiolum*, comparabile, din punct de vedere morfologic cu *ostium* și *ostiolum*, care, ca derivate ale lui *os* „gură”, aveau și un sens apropiat, precum și cu adjective ca *robustus*. Înțelesul figurat de „cârciumă” al lui *gurgustum* îl arată a fi fost un termen glumeț, întrebunțat în graiul familiar al cheflilor. Se pare chiar că *-ustum* era un sufix aparținând limbajului vulgar, ceea ce ar explica absența lui în limba clasică și apariția lui în numiri proprii ca *Sallustius*²⁾ Dacă acest *-ustus* și derivatul lui, *-ustiolus*, s’ar fi păstrat la noi, ele ar trebui să aibă formele *-uș* și *-ușor*, deci tocmai formele celor două sufixe diminutive românești, a căror etimologie e neelucidată încă

¹⁾ Înrudite cu colectivele în *-itum*, cf. Stolz-Schmalz *Lat. Gramm.*

²⁾ p. 228

³⁾ Precum de la *Sallustius* e derivat *Sallustianus* (atestat și sub forma *Salustianus*), tot astfel *Augustianus* presupune existența unui **Augustus* (cf. *Augustus* la Plin) — ușor de înțeles în momentul prefacerii din cognomen în gentilicium — derivat din *Augustus* (de la *augeo*)

Într'adevăr, e foarte puțin probabil că aceste sufixe, atât de răspândite în toate dialectele române, să fie împrumutate din limbile slave, unde *-uš* și *-uša* abia dacă se găsesc în câteva derivate în rusește, cehește și slavonește (cf. A. Belić, *Zur Entwiccklungsgeschichte der slav Diminutiv- u Amplifikativsuffixe*, p 186) și sânt, probabil, refăcute din *-uška* (cf rus *babuša*=*babuška*, *kromuša*=*kromuška*) În limbile slave balcanice, cu care am venit noi în contact în timpurile vechi, *-uša* face impresie de sufix împrumutat, astfel în sârbește, unde derivă câteva nume de animale și de plante (cf Miklosich, *Gramm* II 344 și Daničić, *Osnove srpsk ili hrv jez* 361 și u) și mai ales în bulgărește, unde derivate ca *slan-uša* „capră sură”, *bekuša* „oale albă”, *muruša* „capră roșiatică”, fiind termeni păstorești, indică o proveniență românească Într'adevăr, afară de primul, care e un derivat din *slaná* „brună” celelalte două nu au un radical înțeles în bulgărește, ci amintesc pe românescul *bec* (=berbec) și *mură* și albanezul *-uš*, pe care G Meyer, AEW 174 și Jokl, *Linguistisch-kulturgesch Untersuchungen*, 154 îl cred de origine sârbească, ar putea fi împrumutat din românește Fapt este că noi avem, precum a arătat G Giuglea (*Dacorom* III 569), derivate străvechi în *-uș*, ale căror primitive nu s'au păstrat în limbă, ca *mătușă* (lat *amita*), *păpușă* (lat *pappus*), *cătușă* (lat *cattus*), arom *auș* (lat *avus*), cf și *brândușă*, *căpușă*, *căuș* (DR. III 666, 668), *pănușă*, *țeruș* și a , ceea ce e un indiciu că *-uș* aparține epocii antelave.

Precum *arbustum* era la origine un colectiv și nu un diminutiv, tot astfel avem, alături de diminutive, și colective în *-uș*, de ex *păvuș*, *ghețuș* Sufixul lat. *-ium* deriva, ca și *-ia*, abstracte atât de la substantive (ca *arbitrium*, *collegium*, *conjugium*, *hospitium*, *iudicium* etc), cât și de la verbe (precum *adulterium*, *delirium*, *incendium*, cf Stolz-Schmalz, *Lat Gramm* ⁵ p 209—210), încât un *-ustrum*, născut din *-ustus*+*ium*, ar putea să se continue în al nostru *-uș*, cu care sânt derivate abstracte verbale de felul lui *lunecuș*, *arcuș*, care mai adesea au, ca și lat *angustia* și

corespondentul lui românesc „strâmtoare”, un înțeles concretizat. În sfârșit, dacă *-uș* și *-ușor* se reduc de fapt la *-ustrum* și *-ustriolum*, atunci se explică și de ce — în combinație cu sufixe ce încep cu vocală palatală — acest *-uș* apare la noi une-ori sub forma *-ușt-*, ca în *călușteț* (DR. V 122, 164), *flecusteț*, *părușteț* și *păruștean*. Un *-ustellus* (în loc de *-ustriolus*) sau un *-usticius* n'ar fi putut da la noi decât *-uștel*¹⁾, *-ușteț*.

înșela

Precum se știe, pentru *înșela* s'au propus două etimologii.

Cea mai veche, dată încă de autorii *Lexiconului Budan*, identifică acest verb cu celalalt *înșela*, care însemnează „a pune șaua pe cal”. Părerea aceasta este, pe cât se pare, adoptată azi de cei mai mulți filologi. T i k t i n, *Dicț. rom-germ*, aseamănă cuvântul cu *a potcovi pe cineva*, *a pune curva mantaua*, *îpîngeaua* și explică „trebuie să ne gândim la artificiile care trebuie întrebunțate spre a pune șaua unui cal, înainte de a fi blând de tot”. În „Revista istorică” VII 159 se accentuează chiar însemnătatea istorică-culturală a acestei evoluții semantice, care trebuie să dateze din vremea când la noi se momea calul sălbatec spre a fi întrebunțat la călărie. P. P a p a h a g 1, *Paralele Ausdrucke*, nr 305 compară cuvântul românesc cu ar.

¹⁾ Același rezultat l-ar fi dat și o combinație de sufixe *-uscellus* în loc de *-usculus* (cf *arbuscula* și *arbusculum* „copăcel”, **acuscellus* REW nr 132, apoi *fenusculus*, *herbuscula*, *lacusculus*, *manusculus*, *pomusculum*) Deoarece alături de adjective ca *minusculus* existau și forme fără *-ulus*, ca *molluscus*, *-a*, *-um* și deoarece alături de substantive ca *homunculus* găsim și *homuncio*, tot cu sensul de „omuleț” (cf și **muscio* REW no 5769 alături de *musculus*), n'ar fi exclus ca sufixele *-uș* și *-ușor* să derive și dintr'o formă *-usceum* și *-usciolum*. Pentru *-iș*, care derivă și el colective (*tufiș*, *stejeriș* etc), dar și abstracte deverbale concretizate (*acoperiș*, *suiș*, *învăliș*, etc) ca și *-uș*, e a se compară pe de o parte v-ital *puerisco* „Strassenschutt”, pe de alta însă sârb *okoliš* „cerc, ocol”. Pentru schimbul între *-ușt* și *-usc* a adus câteva exemple P. Skok în *Časopis pro mod fil* 1929—XV 271—272

bag șaua sau *sumarlu* și n-grec. βάνω τὸ σαμάρι, care însemnează „betrușen” (adăogând că slavul *šaliti* ar fi dat **înșălesc*), P. S k o k, *Archiv f slav Phil* XXXVII (1918) nr. 1—2 crede chiar că verbul românesc e decalcat după sârb *nasamariti* cu același sens (propriu a pune samarul, a însămăra) și explică sensul „tromper” din „a da cuiva ceva ce nu-i aparține prin natură, ceea ce el nu vede bine s ceva de care nu știe” (cf DR. I 521) După Șăineanu, *Dicț univ* aplicațiunea metaforică e „a acoperi calul”, de unde „a acoperi, a ascunde” Identificarea lui *înșela* „seller” cu *înșela* „tromper” a apărut-o cu mai multă tărie L. S p i t z e r mai întâiu în *Mitteilungen d rum Institut Wien* 139, unde se mai citează expresia „a pune” sau „a trage călupul cuiva” (=germ „hineinlegen”) și se compară cuvântul românesc cu span *albardar* „beschwatzen, beschmusen”, din *albardar* „Sattler”, *albardo* „Sattelkissen”. Întrebunțarea metaforică ar fi cea de „a pune de-asupra cuiva ceea ce i se potrivește”, în sens ironic, bine înțeles (cf fr *coiffer qqn* = „duper”). Același autor revine în DR. III 651—652, asemănând expresia românească cu v-fr „porter la selle” și germ „den Sattel tragen”, purtarea șelei fiind, în evul de mijloc, un simbol desonorant

Spitzer accentuează că și din punct de vedere metodic, înainte de a căuta pentru *înșela* „tromper” altă etimologie, trebuie să încercăm să-l explicăm din materialul existent, adică din *înșela* „seller”, a cărui etimologie (lat **in-sellare*) e clară De sigur că această metodă dă adesea rezultate bune, dar o generalizare a ei mi se pare primejdioasă, ca toate generalizările, căci ele pot duce la dogme Ei i s’ar putea opune un alt punct de vedere metodic, tot atât de îndreptățit în unele cazuri, și adică acela care cere ca lingvistul, când cearcă să elucideze etimologia unui cuvânt, să se pună de acord cu simțul etimologic al comunității care vorbește o limbă În cazul de față, acest simț etimologic se opune în mod lămurit identificării celor două verbe Într’adevăr, pentru un Român nefilolog, *înșela* nu este un verb cu polisemie, ci un omonim, ba chiar un omonim su-

părător Din cauza echivocului pe care-l poate produce, cărturarul român nu întrebunțează bucuros pe *înșela* „seller”, ci-l înlocuiește cu o formațiune nouă, din *șa*, adică *înșeaua* (sau chiar *șeiă*) Nu lipsește nici jocul de cuvinte caracteristic pentru unele omonime *Dracu te 'ncalecă, dracu te 'nșală*

Și analogia cu expresia aromânească, neo-grecescă și sârbească, citate mai sus, e înșelătoare Într'adevăr, afară doar de arom *bag șaua*, a cărei răspândire trebuie verificată, aceste expresiuni nu însemnează, în sens propriu, „seller”, ci „bâter”. Dacă explicarea semantică propusă de Tiktin e cea adevărată, atunci ea se potrivește mai degrabă pentru catări, animale îndărătnice, decât pentru cai, între care numai rar se găsesc exemplare gădilicioase sau nărăvașe, care nu lasă să li se pună șaua și prin urmare la care ar trebui întrebunțate momeli și viclenii spre a fi „înșelați” Dar nici nu cred că înțelesul metaforic al unui cuvânt ca sârb *nasamariti* ar trebui explicat astfel cum propune Tiktin sau Skok sau Spitzer, ci avem, după toată probabilitatea, aceeași imagine ca în corespondentul lui german *aufbinden* Nu e vorba de punerea șelei, ci a *p o v e r i i*, pe care o încarci cuiva în spate pe neștiute

Coincidența între limba sârbească și cea germană de sigur nu se datorește unei decalcări lingvistice, ci avem a face cu unul din desele cazuri de ivire a unei expresii metaforice, în mod independent, în două limbi diferite Dacă așa ceva este cu puțință, atunci observația aceasta poate fi și inversată și vom zice deci, cu Weigand (*Jahresbericht* XIII 110) că expresiile analoge — și am văzut că analogia aceasta e mai mult înșelătoare — din limbile balcanice arată numai că sensul „Betrug” s' a p u t u t desvolta din cel de „den Sattel anlegen” (Weigand credea că e vorba de punerea șelei pe calul *a l t u i a*), dar nici decum că aceeași trecere semantică t r e b u i a să se ivească și la Români din nordul Dunării

Pentru „tromper” există în toate limbile fel de fel de expresii metaforice, mai ales glumețe la origine Afară de cele citate mai sus, mai avem în românește *a trage pe sfoară*,

a trage chiulul, a potcovi, a încălța, a lega de gard, a prinde (sau a umbla) cu cața, poate și a păcăli (cf. DR. I 238), în nemțește *enen Bären aufbinden, anschmieren, anführen, belemmern, bebaumolen* etc. Comun tuturor acestor expresii e faptul că vorbitorul le simte ca metafore și nu le întrebunțează decât cu anumite intenții stilistice, întocmai cum întrebunțează pe „a luat luleaua Neamțului” sau atâtea alte expresii figurate pentru *s'a îmbătat*, ori pe „a luat-o la sănătoasa” etc. pentru *a fugi*, „a șterpeli” etc. în loc de *a fura*. Știu prea bine că uneori asemenea expresii glumețe devin vorbe uzuale — aceasta e bunăoară cazul lui „mă duc”, care nu mai are nota „stilistică” a lui „mă car” sau „mă cărăbănesc”, „îmi iau picioarele la spinare” sau a francezului *s'amener* — dar asemenea cazuri sânt destul de rare. Faptul că *înșela* „tromper” nu se găsește în celelalte dialecte (ca *mă duc*) e și el un indiciu că nu avem a face cu un cuvânt atât de vechiu, încât să fi avut vremea de a-și schimba înțelesul ocazional într'unul obicinuit. Pentru simțul unui Român, *înșela* „tromper” este, ca „a se îmbăta”, „a fugi”, „a fura” cuvântul propriu zis pentru noțiunea „tromper”, iar nu o expresie figurată, asemenea lui „a lua luleaua Neamțului”, „a o lua la sănătoasa” sau „a șterpeli”

Cealaltă etimologie a dat-o Miklosich în *Lex. paleosl.* 386. din paleosl. *müşeli* „turpis quaestus”. Etimologia e primită și de Cihac (II 148), care mai adaugă și pe *müşeli* „lucrum, materia”, rus *mšeli* „usura”, trimițând însă și la ceh *šaliti, ošaliti* „tromper, duper”. Ea a fost primită și în *Dicționarul meu Etimologic* nr. 871 și a fost apărută de G. Weigand, *Jahresbericht* XIII 110, cu următoarea motivare. *mšel* trebuia să dea foneticește *nšel*, scris *înșel*. Acest abstract a fost înlocuit prin *înșelăciune*, de la *înșela*, care la rândul său e un verb derivat din substantivul **înșel*. Și forma reflexivă *mă înșel* ar vorbi contra identificării cu *înșela* < **inșellare*.

În fața celor două etimologii, posibile și chiar verosimile amândouă, numai un argument nou poate fi hotărîtor

Și nu un argument logic, ci descoperirea vreunui fapt, care să arunce o lumină nouă asupra istoriei cuvântului de care ne ocupăm. Acest argument mi se pare că se cuprinde într'un pasagiu din *Cartea cu învățătură* (1581) a lui Coresi (p. 453/29 ed. Pușcariu-Procopovici). Acolo e vorba de Zachei care s'a hotărît să împartă săracilor jumătate din averea sa și să întoarcă de patru ori banii storși prin „obide”. Tâlcuitorul explică cuvântul „obidi” în modul următor: „Jumătate [din avere] o ținea, nu ca să o aibă [pentru sine], ce ca dentr'aceaia să plătească de patru ori ce-au luat den obidire. Iară acicea amu de ce grăiaște că „obidii”, nu de ce-au în cinste *înșelat* semnează, ce ceaia ce-au fost den obide și den prade și de nedereptate strâns”. *A înșelâ*, care e pus în opoziție cu „a strânge obidind (=asuprind, împilând), prădând și nedreptățind” însemnează în acest exemplu — și, probabil, o lectură mai atentă a textelor noastre vechi ar scoate la iveală și alte asemenea exemple — „a agonisi, a câștiga, a dobândi”, deci tocmai sensul cuprins în paleosl *müşelŭ* (*mušelt*) „lucrum”. Dar încă în slavonește acest cuvânt însemna pe lângă „câștig” (agonisit în mod cinstit), și „uzură”, cu aceeași trecere de sens pe care a suferit-o însuși lat *usura* (propriu „dobândă luată pentru întrebunțarea unui obiect”), până a ajuns la sensul modernului *uzură*, sau, după cum îmi atrage atenția C. Lacea, germ *Wucher* „uzură”, care la început însemna „Ertrag, Fracht, Gewinn” (cf. Kluge EWD s. v.)

Trecerea de sens de la „gagner” la „tromper” nu s'a făcut deci pe teren românesc, ci în slavonește, de unde ea a fost împrumutată. Pe vremea lui Coresi se pare că *înșela* se putea întrebunța încă în amândouă înțelesurile, precum bunăoară *obraz* are — a arătat-o Bogrea în DR III 416 — în românește amândouă înțelesurile figurate de „pudoare” (cf. *fără obraz*, *neobrazat*=fără simț de pudoare) și de „nerușinare” (cf. *obraznic* „nerușinat”, *a avea obrazul să* =nerușinarea) și precum *învăța* mai păstrează (în *cal cu învăț*) sensul rău al latinescului *vitium*, pe lângă

sensul mai nou și neutru, de „deprindere” O oarecare stânjire din cauza coexistenței celor două sensuri, care se contraziceau, exista și pentru Coresi, care simte nevoia să adauge „în cinste”, pentru ca să arăte că e vorba de *înșela* „gagner”, iar nu de *înșela* „tromper”.

S PUȘCARIU

III

bucălat ‚dickbackig’, **codălat** ‚(lang)geschwanzt’.

Aus prinzipiellen Gründen mochte ich die Erklärung *bucă*, *coadă* + *lat* der neueren Drăganu’s (DR 4, 739 f) vorziehen

Das dem ersten Worte von Drăganu zugrundegelegte *bucellațum* kenne ich nur in der Bdtg ‚Schiffszwieback’, dessen rom Reflexe (REW 1361) keine ähnliche Bedeutungsentwicklung aufweisen. Dass *cc* vor *e* nicht palatalisiert wurde, ist eine weitere Schwierigkeit, die durch den Hinweis auf die Proparoxytona auf *-in* *us* *-it* *us* (*cearcă* *n*, *strigă* *t*) nicht beseitigt wird Ist nun die naheliegende Etymologie *bucca* + *latus* wirklich so unannehmbar wie Dicț Acad meint, das von ‚morphologischen und semantischen’ Schwierigkeiten spricht? Morphologische Parallelen gibt ja Pușcariu selbst anlässlich des ähnlich gebauten *bucălaie* DR 4, 724 Grade bei Angabe von Eigenschaften von Korperteilen (oder Handlungen, die Korperteile vollführen) ist der Kompositionstypus *Bahuvrīhi* im Romanischen häufiger als sonst die Enge der Komposition spiegelt gleichsam die Kompaktheit der körperlichen Sphere wieder, daher die zahlreichen Zusammensetzungen wie *prov capros*, *frz chégros*, *prov caravirar*, *ital capovolgere*, *capitombolare* usw Dem *bucălat* ‚breitmaulig’, ‚dickbackig’ entspricht *sp boquiancho* (bei Tirso de Molina, Luis de Granada) Die Varianten auf *-av*, *-ău* enthalten ein ‚einreihendes’ Suffix Zu *codălat* passt morphologisch *rum codalb*, *kat cohallarch*, *cohacurt*. Dass der 2 Teil